

EKONOMISKĀ KRĪZE LATVIJĀ: VEIKSMES STĀSTA PĒCGARŠA

Ekonomiskā krīze Latvijā: veiksmes stāsta pēcgārša.

Sergeja Kruka redakcijā. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2016. 326 lpp.

Kolektīvajā monogrāfijā “Ekonomiskā krīze Latvijā: veiksmes stāsta pēcgārša” (Sergeja Kruka red.) apkopoti Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) zinātniskā projekta “Krīzes pārvarēšana Latvijā: ekonomiskie, sociālie un komunikācijas aspekti” rezultāti. Projekts īstenots 2013.– 2015. gadā, laikposmā, kad krīzes pārvarēšanas metožu izvēles sekas jau sāka parādīties, bet vēl ne visā pilnībā.

Grāmatas autoru vidū ir ekonomisti (Anželika Berķe-Berga, Inna Dovidbekova, Dainis Zelmenis), sociologi (Anda Rožukalne, Ritma Rungule), filoloģe (Ilva Skulte), komunikācijas zinātņu speciālists (Sergejs Kruks) un vairāki plašāka profila zinātnieki. Diāna Kalniņa lepojas ar trim maģistra grādiem — matemātikā un pedagogijā (Latvijas Universitātē) un komunikācijas maģistra grādu sociālajās zināt-

nēs (Rīgas Stradiņa universitātē), Normunds Kozlovs ir studējis filozofiju un socioloģiju Latvijas Universitātē, Ksavjē Landa (*Xavier Landes*) interešu lokā ir politikas un ekonomikas filozofija: labklājības valsts, valsts apdrošināšana un labklājība. Taņa Lāce ir studējusi filozofiju un socioloģiju Latvijas Universitātē, bet Sanita Vasiljeva — matemātikā Latvijas Universitātē un socioloģiju RSU maģistratūrā.

Grāmatas nosaukums rosina domāt, ka plašais un daudzpusīgais speciālistu loks vērtēs ekonomiskās krīzes pārvarēšanas sekas katrs no sava skatu punkta. Ievadā grāmatas sastādītājs S. Kruks norāda, ka RSU veiktā pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā Latvijas iedzīvotāji pārvarējuši krīzi un kā viņi vērtē valsts politiku krīzes pārvarēšanai. Analīzes pamatā ir plaša empīriskā pētījumu bāze —

nacionālās reprezentatīvās iedzīvotāju aptaujas, daļēji strukturētās un dziļās intervijas, Centrālās Statistikas pārvaldes, tirgus un sabiedriskās domas izpētes centra SKDS un *Eurostat* dati, kā arī *Lursoft* datu bāzē uzkrātie uzņēmumu darbības finanšu rādītāji. Pētnieki izmantojuši tradicionālas un jaunas pētījumu metodes, tai skaitā pētījumiem Latvijā mūsdienās ievēribu guvušās teorijas un metodes (sociālo tīklu teoriju, kultūras pētījumus: kultūras ekonomika, starpkultūru komunikācija un sadarbība).

Grāmatas sastādītājs ievadā formulē izpētes ievirzi — meklēt atbildes uz jautājumu, kāpēc negatīvā pieredze (aptaujā 80% atbildētāju atzīst, ka krīze skārusi viņu ikdienā) nerosina cilvēku sociālo dzīvi, kopīgas problēmas risinot sadarbībā ar līdzpilsoņiem un sniedzot solidāru atbalstu citām interešu grupām. Kāpēc Latvijas pilsoņi nespēj vai nevēlas īstenot pilsoņu lomu, formulējot alternatīvu, sev vēlamu lietu kārtību un īstenojot to ar indivīdu sabiedriskās aktivitātes spēku. Kā skaidrojama pārsteidzošā sociālā pasivitāte, kas kavē sabiedrībai attīstīties vēlamajā virzienā.

Grāmatas pamatā ir pārlicība, ka Latvijā tiek īstenota liberāla ekonomikas politika, tāpēc pirmie raksti veltīti pamatjēdzienu noskaidrošanai, tostarp analizēta liberālisma būtība un izpausmes Latvijā. Sergejs Kruks atzīst, ka pasīva sabiedrība un valsts institūciju radītie šķēršļi līdzdalībai neatbilst liberālisma principiem. Turklāt ir pamats apgalvot, ka ar aktīvu pilsonisko sabiedrību un efektīvu atgriezenisko saiti “veiksmes stāsts” nebūtu uzrakstīts. Monogrāfijā pievērsta uzmanību indivīdu mijiedarbībai ar institūcijām un līdzpilsoņiem un skaidrots, kādas sociālās lomas un resursi ir pieejami pilsoņiem un nepilsoņiem, ikdienā risinot krīzes izraisītās problēmas, un vai tie ir pietiekami.

S. Kruks atgādina nacionālās identitātes pētnieku atziņu, ka problēma meklējama Latvijas kopīgās identitātes kontekstā, jo etniskajā identitātē veidotā nacionālā identitā-

te sociālo dinamiku vērtē kā konfliktu starp dažādu kultūru noteiktajām subjektivitātēm. Arī vairākos monogrāfijas rakstos ir aprakstīti sociālo aptauju rezultāti, kas sniedz daudzpusīgu Latvijas sabiedrības raksturojumu, bet šī informācija sniegta kā vispārējs novērojums un nav izmantota, lai precizētu sabiedriskās pasivitātes iemeslus.

Kaut gan atsevišķi autori vairāk pievērsušies sev pazīstamām jomām, turklāt autoru vērtējums par krīzes iemesliem, būtību, izpausmēm un īstenoto valsts politiku atšķiras, raksti sakārtoti tā, lai lasītājs iegūtu loģisku un zinātniski pamatotu atbildi uz pētījuma jautājumu. Vispirms ekonomists D. Zelmenis, balstoties krīžu teorijā, analizējis 2008.–2009. g. krīzes izpausmes Latvijā un to cēloņsakarības, skaidrojot krīzes norises gaitu un īpatnības, vērtējis pret krīzi vērsto valdības politiku un parādījis, kāda nozīme ir bijusi 25 gadus valdošajai ekonomiskajai teorijai, kas, pēc autora domām, ir bijusi monetārisms. Autors plaši analizē teorijas, kas skaidro krīzes, un secina, ka ir iespējams prognozēt ekonomisko ciklu gaitu un tos var ietekmēt, taču tas ne vienmēr izdodas. Viņš uzskata, ka, atšķirībā no iepriekšējo gadu krīzēm, ko dēvē par “pārprodukcijas krīzēm” (nepietiekama pieprasījuma radītām krīzēm), 2008.–2009. g. krīze ir pārkrēdētības izraisīta krīze (pārmērīga pieprasījuma radīta krīze). Izanalizējis dažādās krīžu izpausmes un valstsvīru, žurnālistu un speciālistu izteikumus, D. Zelmenis secina, ka, lai jauna stabilizētu kapitālisma ekonomiku un, iespējams, pasargātu to no sistēmiskas un liktenīgas krīzes, ir jāatgriežas pie keinsiskās vai neokeinsiskās paradigmas — jāpalielina valsts loma ekonomikā.

Politikas un ekonomikas filozofijas pētnieks K. Lands, analizē krīzi plašākā — Eiropas aspektā. Autors izvirza un tālāk attīsta trīs argumentus:

- pašreizējā krīze Eiropā nav galvenokārt morāles, kultūras vai garīguma krīze, kā to bieži apgalvo (katrā gadījumā, šo aspektu nozīme ir margināla), jo neviena

no vērtībām, kuru zudums varētu liecināt par morāles vai kultūras krīzi (garīgums, eiropeiskā identitāte, kultūra), nav zudušas, turklāt tās nekad nav bijušas unificēti eiropeiskas, bet gan kā eiropeisko identitāšu un kultūras, mantojumu, tradīciju, vēstures daudzveidība;

- krīze ir politiska, un to atklāj nesenie galēji labējo partiju, piem., Francijas Nacionālās frontes un Dānijas Tautas partijas, panākumi vēlēšanās, kas ir raksturīgi krīžu laikā — kreisās partijas, kas aizstāvēja neoliberālisma politiku, mazināja valsts lomu risku pārvaldībā, un tas rada satraukumu par nākotni iedzīvotāju vidū un palielina atbalstu labējām partijām;
- krīze skar Eiropas projektam būtisko labklājības valsti, un tas izskaidro krīzes īpatnības un izpausmes.

Rakstā paustas vērtīgas atziņas par Eiropas projekta stabilitāti un ilgtspēju, un nosacījumiem, lai tā būtu. Autors nav paudis viedokli, vai tas, ko viņš ir saredzējis kā Eiropas kopēju problēmu, kas gan sakņojas rīcībā un sekās nacionālajā līmenī, ir vienādi piemērojams visās valstīs — bagātājās, labklājības valstīs un nabadzīgajās, kurās līdz labklājībai vēl tāls ceļš ejams.

I. Dovladbekova izseko krīzes hronoloģijai Latvijā, pievēršas sociāli ekonomiskajai situācijai krīzes laikā un novērtē taupības politikas sekas. Arī viņa analizē makroekonomisko situāciju krīzes laikā un krīzes cēloņus, vairāk skaidrojot finanšu aspektus. Viņa atzīst, ka Latvijas valsts politika krīzes pārvarēšanai neatbilst nedz keinsisma teorijas postulātiem, nedz liberālās skolas koncepcijai. Pamatojumu Latvijas valdības rīcībai nevar rast nedz ekonomikas stimulēšanas, nedz liberālā tirgus teorijās. Vienīgais skaidrojums ir Valsts kases ieņēmumu un izdevumu nesabalansētība, kas tuvināja valsti maksātnespējai.

I. Dovladbekova min vienlaicīgu fiskālo konsolidāciju un nodokļu sloga palielināšanu par iemeslu vairākām negatīvām nori-

sēm Latvijas ekonomikā krīzes un pēckrīzes laikā — investīciju un iedzīvotāju patēriņa samazināšanos, ēnu ekonomikas pieaugumu, iedzīvotāju emigrāciju, bezdarbu, materiālo un sociālo nenodrošinātību. Īstenotās valsts politikas ietekmē samazinājusies iedzīvotāju materiālā labklājība un sociālā aizsardzība, bet jo sevišķi postoši tā skārusi maznodrošinātos, pensionārus, ģimenes ar bērniem un citas iedzīvotāju kategorijas, kuru labklājība ir atkarīga no valsts sociālās drošības sistēmas.

Turpinājumā A. Berķe-Berga, pamatojoties uz vairāk kā 23 tūkstošu uzņēmumu aptauju četrās nozarēs — apstrādes rūpniecībā, būvniecībā, informācijas un komunikācijas pakalpojumos un transportā, analizē Latvijas uzņēmumu izdzīvošanas stratēģiju krīzes apstākļos. Autore uzskata, ka pēdējā krīze ir bijusi kredītu (finanšu) krīze, kas pāraugusi ekonomiskajā krīzē, un atzinīgi vērtē valdības stabilo valūtas politiku. Viņa secina, ka tie uzņēmēji, kas spēja pārvarēt krīzi, ir pratuši pārdomāti saimniekot, pārlieku neaizņemties, meklēt jaunus virzienus un sadarbības partnerus. Valsts palīdzību krīzes pārvarēšanai uzņēmumi nav jutuši. Rakstā vērtēts savdabīgs veiksme stāsta pēcgāršas aspekts — krīzes mācība.

Socioloģes T. Lāce un R. Rungule analizē ekonomiskās krīzes ietekmi uz sabiedrību (dinamikā un salīdzinājumā ar citām valstīm) un krīzes mācības. Viņas analizē krīzes ietekmi vairākās jomās: bezdarba pieaugums, nabadzības pieaugums, nevienlīdzības pieaugums, plaisas padziļināšanās starp valdošo politisko eliti un sabiedrību un ar to saistītā sociālā nevienlīdzība. Vērtīga raksta daļa ir krīzes ietekmes subjektīvais raksturojums, kas iegūts reprezentatīvā iedzīvotāju aptaujā (1000 aptaujāto) un 18 krīzes skarto iedzīvotāju grupu pārstāvju dziļajās intervijās.

Autores secina, ka, neskatoties uz kopējām grūtībām, ko radīja krīze, vairāk nekā puse aptaujāto uzskata, ka sabiedrības saliedētība ir mazinājusies, jo katrs vairāk rū-

pējies par sevi un savu ģimeni. Tā cēlonis ir nesaskaņas attiecībās starp valdošo eliti un iedzīvotājiem. Vairākums aptaujāto neuzskata, ka pārmaiņas valstī varētu panākt kolektīvā darbībā, tāpēc paļaujas uz individuāliem risinājumiem. Tā ir viena atbilde uz S. Kruka uzdoto jautājumu par Latvijas iedzīvotāju sabiedriskās pasivitātes cēloņiem.

S. Vasiļjeva risina tēmu par sociālā kapitāla vietu krīzes pārvarēšanas stratēģijās. Vispirms autore iepazīstina ar sociālā kapitāla jēdzienu un teorētiskajām atziņām par sociālo kapitālu. Šī informācija ir nozīmīga autorei, bet mazāk nozīmīga pētījuma jautājuma risinājumam. Raksta otrajā daļā atkal analizētas individuālās krīzes stratēģijas, bet nedaudz citās jomās — nodarbinātība, materiālais nodrošinājums un sociālā dzīve, tai skaitā brīvais laiks, un nedaudz citā aspektā — kā izvēlētas vai piepiestās darbības vai izmaiņas. Arī S. Vasiļjeva secina, ka ekonomiskās krīzes rezultātā ir palielinājusies sabiedrības individualizācija un iedzīvotāji vairāk uzticas sākotnējām sociālām struktūrām (ģimenei, kopienai). Pārējie secinājumi vairāk izskatās pēc sociālā kapitāla teoriju kategoriju meklējumu rezultātiem Latvijā. Autore secina, ka Latvijā ir nepietiekami attīstīts sasaistošais sociālais kapitāls, kas sekmē pilsonisko un sociālo līdzdalību, tomēr nepasaka, kas jādara, lai sasaistošo sociālo kapitālu vairotu. Kopumā aptaujas rezultātu analīze sniedz noderīgas ziņas par Latvijas iedzīvotāju rīcības motīviem.

S. Kruks raksta par pilsonisko sabiedrību un komunikācijas praksi. Arī šis raksts ziņo par aptaujas rezultātiem. Autors apskata publiskās komunikācijas praksi, uzņēmēju publisko komunikāciju, skaidro sabiedrības pašorganizācijas neveiksmju cēloņus. Šajā raksta daļā interesants un nozīmīgs secinājums ir, ka uzņēmēji izvairīgi skaidro savu vājo interesi par sabiedrisko dzīvi. S. Kruks arī atzīst, ka Latvijas iedzīvotāji ātri mobilizējas kopīgu interešu aizstāvēšanai, taču tikpat ātri arī demobilizējas. Individīdi neprot

radīt struktūru kopīgai rīcībai un ilgstoši uzturēt sarunas ar valsts vai biznesa institūcijām. S. Kruks arī kritiski analizē pilsoniskās sabiedrības koncepciju politikas plānošanas dokumentos.

Raksta nobeigumā analizētas komunikācijas procedūras.

A. Rožukalne un I. Skulte analizē mediju auditoriju recesijas laikā (autore nav definējušas, ko saprot ar "recesijas periodu"). Autore skaidro mediju lietojumu tendences recesijas laikā, interneta lietojumu, attieksmi pret mediju tehnoloģijām, sociālo mediju lietošanas paradumus visā sabiedrībā un jauniešu vidū un mediju un sabiedrības savstarpējo saikni, ko autore raksturo kā "daudz informācijas, ierobežota uzticēšanās". Raksta secinājumu daļā ir apkopoti mediju lietojuma varianti, tomēr nav sniegts ekspertu skaidrojums, kā tas ietekmējis (vairojis vai mazinājis) sociālo pasivitāti.

N. Kozlovs analizē alternatīvo mediju ideoloģiskos vēstījumus, vērtējot tos kā demokratizācijas instrumentus. Raksts aptver plašu laikposmu — pēcpadomju Latviju, un tajā nav nekādas norādes par saistību ar pēckrīzes periodu.

Monogrāfijas pēdējā rakstā D. Kalniņa analizē sabiedrības attīstību, izmantojot nīderlandiešu sociālpsihologa Ģerta Hofstedes teorijas. Hofstede ir divu kultūras pētījumu modeļu autors — viņš izveidojis empīrisko nacionālo kultūru dimensiju modeli un organizācijas kultūras modeli. D. Kalniņa ir veikusi Hofstedes kultūras dimensiju indeksu mērījumus Latvijā, izmantojot nacionāli reprezentatīvu aptauju (tādas iepriekš nav veiktas). Autore atsaucas uz 2005. g. veiktu pētījumu (Maiks Hiringers), taču šī aptauja veikta šaurā lokā — aptaujāti studenti, 92,3% no tiem ir bijuši 20–24 gadus veci. D. Kalniņas pētījumā aptaujas kopa ir plaša un atbilst sabiedrības struktūrai. Pētījuma rezultātā Latvijas sabiedrība vērtēta pēc sešiem Hofstedes indeksiem, izmantojot oriģinālo Hofstedes anketu. Autore secina, ka Latvijas

sabiedrībā varas distances indekss ir vidēji augsts, individuālisma indekss ir zems (izteikta kolektīvisma sabiedrība), vīrišķības indekss ir zems (izteikti sievišķīga sabiedrība), izvairīšanās no nenoteiktības indekss ir zems (izvairīšanās no nenoteiktības, ārējā nemiera līmenis zems, nepatika pret formāliem noteikumiem), pragmatiskās /normatīvās uztveres indekss ir zemāks par vidējo, vēlmju apmierināšanas indekss ir vidējs (Latvijas iedzīvotājiem raksturīgs pesimisms un bezpalīdzības un bezcerības izjūta par iespējam noteikt savu dzīvi, iegrimšana negatīvās atmiņās).

Kopumā monogrāfija ir bagātīgs informācijas avots, jo tā sniedz oriģinālu sociālo aptauju rezultātu kvalitatīvu izvērtējumu, tomēr autoriem un sastādītājam nav izdevies pilnībā saglabāt atsevišķo pētījumu kopīgu virzību, lai iegūtu saskaņotu atbildi uz pētījuma galveno jautājumu. Ne ievadā, ne kādā citā monogrāfijas daļā nav apkopotas visas iegūtās atziņas, kaut pretrunīgas, par jautājumu — kas ir iedzīvotāju sociālās pasivitātes cēloņi, par krīzes cēloņiem, valdības politikas ietekmi, komunikācijas modeļiem, nozīmi un ietekmi, u. c., nav arī skaidrota atšķirība pētījumu rezultātos. Lasītājam pašam jāprot rast secinājumus no piedāvātās plašās informācijas.

Arī saistība ar izaicinošo monogrāfijas nosaukuma precizējošo daļu — “Veiksmes stāsta pēcgārša” nav vienādi izturēta visos rakstos. Rakstu autori — ekonomisti analizē krīzes karstāko periodu vai situāciju pirms krīzes, krīzes cēloņus un valsts politiku. Tas ir pamatoti, jo 2013. g., kad veiktas aptaujas, krīzes bīstamība vēl nebija zudusi. Latvijas ekonomika sāka attāpties no krīzes, valsts politikas sekas nebija sākušas izpausties, statistiskā informācija vēl neuzrādīja stabilas tendences, citiem vārdiem — krīzes pēcgāršai vēl bija par agru. Sociologu un komunikācijas speciālistu rakstos saistība ar pēckrīzes periodu arī ir formāla (aptaujās iegūta informācija par iedzīvotāju un uzņēmumu izjūtām un stratēģijām krīzes laikā).

Monogrāfija sniegtās informācijas uztveri apgrūtina tēmu un statistiskās informācijas (piem., krīzi raksturojošo rādītāju) atkārtotāšanās vairākos rakstos. Lasītāju var mulsināt pretrunīgie vai savstarpēji nesaistītie apgalvojumi, kas ir būtiski pētāmā jautājuma izpratnei. Piem., vairākos rakstos ir apgalvots, ka Latvijas sabiedrībā trūkst sadarbības, tai raksturīgs individuālisms (Lāce un Rungule, Vasiļjeva), turpretī D. Kalniņa pierāda, ka Latvijā ir izteikta kolektīvisma sabiedrība, nepieciešamība identificēties ar kādu “mēs” grupu. Turklāt Latvijas iedzīvotājiem kolektīvisma iezīmes ir vairāk izteiktas kā lietuviešiem un igauņiem. Lasītājs nesaņem atbildi, vai tā ir pretruna, metodoloģiju radīta īpatnība, vai varbūt autori ir domājuši dažādu “individuālismu”?

Monogrāfijas pēdējais — D. Kalniņas pētījums nav saistīts ar pēckrīzes periodu, taču tieši tā izlasīšana rosina vairākus neatbildētus jautājumus. Piem., kā Hofstedes kultūras dimensijas indeksu atklātais sabiedrības raksturojums iespaido S. Kruka atklāto individu un uzņēmēju rīcību komunikācijas jomā, vai sociālo tīklu veidošanu un sadarbību, vai ekonomisko apstākļu vērtējumu (sabiedrībai raksturīgā pesimisma un optimisma līdzsvars vērtējumā) tieši pēckrīzes periodā. Iespējams, tas ir iemesls sliktai krīzes pēcgāršai vairāk nekā objektīvi apstākļi.

Neskatoties uz nelielajām nepilnībām, monogrāfija ir vērtīgs izdevums, kas sniedz unikālu, oriģinālu aptauju rezultātā iegūtu daudzpusīgu Latvijas sabiedrības raksturojumu — īpašības (Hofstedes indekss), uzvedības (sociālā kapitāla pētījumi, saziņas pētījumi), dzīves un darba nosacījumus (ekonomistu pētījumi). Neatbildētie jautājumi rosina jaunus pētījumus.

Raita Karnīte
akad., Dr.ekon.